नं० ६०३-घ

भिषक्चक्रचित्तोत्सवः (आयुर्वेदः)

नं० ५०३-घ

पत्राणि १७ (अपूर्णः)

लिपिकः हंसराजः

भिषक्चक्रचित्तोत्सवः प. १७

भि॰च॰ श्रीगणेशायनमः॥ ध्यायेद्बालांप्रभातेविकसितवदनांफुल्लराजीवनेत्रांमुक्तावैडूर्यगर्भैरुचिरकनकजैर्भूषणैर्भूषि
तांगीं विद्युत्कोटिछटाभांपरिमलबहुलांदिव्यसिंहासनस्थां गीर्देवीतस्यदासीभवतिसुरवनंनंदनंकेलिगेहं १ धन्नेतेच
१ रणांबुजंस्वहृदयेप्रातर्नरोयोनिशं तस्यास्यपरिनर्ततेप्रतिदिनंवागद्यपद्यात्मिका लक्ष्मीतस्यगृहेस्थिताकरतलेमुक्तिः
स्थिताःसिद्धयो द्वारेतस्यविभूषिताश्चनिधयस्तिष्ठंतिनित्यंमुदा २ जगन्मातर्नमस्तेस्तुवरदेमंगलेशिवे ग्रंथकर्तुप्रहृ
तस्यसहायंकुरुमेनिशं ३ अहमपिजगदंबेदृश्यतांदेविदृष्ट्यानभवतितवहानिःकापिदृष्टेकदाचित् स्वजनहित
परायाःशंकरस्यप्रियायाश्चमृतवसहृदित्वाहंसनाथोभवामि ४ भिषक्चक्रचित्तोत्सवंज्ञाख्यनाशंकविद्यामयंहंवा
लवोधायशास्त्रं नमस्कृत्यधन्वंतरिंवैद्यराजंजगद्रोगविध्वंसनंस्वेननाम्ना ५ ब्रह्मेशोगरुडध्वजोभृगुसुतोभार
द्वाजोगौतमोहारीतश्चरकोत्रिकःसुश्रुतस्तर्धन्वंतरिर्माधवः नासत्योनकुलःपराशरमुनिर्दामोदरोवाग्भटोयेन्ये
वैद्यविशारदामुनिवरास्तेभ्योपरेभ्योनमः ६ आत्रेयधन्वंतरिसुश्रुतानांनासत्यहारीतकमाधवानां सुषेणदामोद
रवाग्भटानांदृश्वास्वयंभूचरकादिकानां ७ एषांसमालोक्यमतंमुहुर्मुहुर्ग्रंथोमनोज्ञःक्रियतेमयाधुना येवैरदोषैः
रचितोल्पमेधसांज्ञानायनूनंभिषजात्ममानिनां ८ दर्शनस्पर्शनप्रश्नैर्रोगिणोरोगनिश्चयं आदौज्ञात्वाततःकुर्या

च्चिकित्सां भिषग्वरः ९ देशं बलं वयः कालं गुर्विणी गदमौषधं हृद्वेयमतं ज्ञात्वा चिकित्सामारभेततः १० अथ ना
डीलक्षणानि करांगुष्ठमूलोद्भवा प्राणाभूतानृणां रोगिणां सा हि साक्षिणी मोक्षभाजां जलौकोरगाणां गतिं नाडिकाया
विधत्ते निसक्ताचवातात्मिका सा ११ विधत्ते गतिं काकमंडूककयोर्यां मुनिंद्रैर्निसक्ता च पित्तात्मका सा शिरा हंसपारा
वतानां गतिं याद्धाति स्थिरः श्लेष्मकोपान्विता सा १२ नाडीचंचला क्वचिच्छिथिलतां शैत्यं क्वचित्तु स्थूलता धत्तेमंग
दर्तिं द्विदोषकुपितास्थानाच्च्युतिं क्षीणतां वक्राकारगतिं क्वचिद्धितनुते प्राप्नोति कंपं क्वचिद्दे कल्पं विदधाति या
तिकुपितामां सांतरे सान्निपां १३ त्रिदोषान्विता नाडिका चंचलो स्या स्फुरत द्वित्रिरूपा तु राजक भिभिन्ना गतिं तैत्तिरी
यां विधत्ते तिकं पक्षाणां क्षीणतां याति मूर्च्छां क्वचित्सां १४ शिरा यस्य वातार्दिता पित्तदग्धा कफेनातिकोपेन नाडी क्रता
सा गदी सोल्पकालेन मृत्योर्विदीर्णां मुखे यास्यते दंतदष्टाभिकीर्णा १५ शिरा यस्य स्तत्माति शीतान्विता वा सरोगी
न जीवेत्प्रयत्नैः कदाचित् चलद्वित्रिरूपा त्रिदोषान्विता वा सरोगी यमस्यालये शीघ्रगंता १६ नाडी शीघ्रगतिं धत्ते ज्व
रकोपेन सोस्मतां रक्ताधिकेन साकोस्मा गुर्वी वेगवती भवेत् १७ क्षुधितो मनुजस्य शिरा पवितः स्थिरतां समुपैति
दधाति बलं क्षुधितस्य भवेच्चपला सततं तत्पितस्य शिरा हृजति स्थिरतां १८ मोहिनकामेन भयेन चिंतया क्रोधेन

भि. लोभेनबहुश्रमेनच मंदाग्निनोद्वेगतेरणापीडयास्यान्नाडिकामंदतराल्पणाभृशं ९ ॥इतिश्रीभिषकचक्र
च. चित्तोत्सवेवैद्यशास्त्रेहंसराजकृतेनाडीलक्षणानिदोषैर्विनानरोगास्युन्नदोषैर्दृभिर्विना देनवःकर्मसंभूता
२ स्तानुद्देतनकथयाम्यहं १ प्राणापानगतैर्विघातकरणैर्दत्तणास्त्रचन्दनारोधनेः व्यायामव्रतशोकशीतशालि
४ लक्ष्मायैस्त्रियांसेवनेः रूक्षाम्लामिषमिष्टपिष्टकटुकैरत्यंडपानाशने र्वर्षाशीतशरत्सुचैत्रसमयेवातस्य
कोपोभवत २ स्निग्धोष्णाम्लविदाहिशालकटुकैः दाराग्निनिकाशनैर्व्यायामादिध्वपरिश्रमेः दिनपते
रातापसंसेवनेः क्रोधाक्षोत्प्लवतेःकषायमदिरापानेनिशाजागरेः वर्षाग्रीष्मशरत्सुमध्यदिवसेपित्तस्य
कोपोभवत ३ क्षारक्षीरविकारशाकमधुरेपानाशनातिक्रमे मूलस्निग्धगरिष्ठकंदपिशितेः शीताम्लमा
षाशनेः नाशानेत्रसुखेवपुष्पमरजसोपातेःमहाश्लेषनेः श्लेष्माकोपतरंदधातिशिशिरेहेमंतकेमाधवे ४
ज्वराणांघोररूपाणांयातिचिह्नानितान्यहं वक्ष्येज्ञानेनतेनैवरोगासंज्ञायतेबुधेः ५ तापःशरीरेगुरुताल
सत्वसर्वांगपीडाविरसत्वमास्ये शीतःश्रमोवीर्यबलस्यहानिःज्वराग्रचिह्नानिवदंतिसंतः ६ अथवातज्वर
स्यलक्षणं जृंभोद्गारतृषाःकषायवदनंनिद्राविनाशोरुचिः श्वासोरुक्षवपुर्भ्रमोविकलताशोमुखेक्ष्विसवः २
s

त

हिक्काध्मानविवर्णत्वंगात्रचलनंरोमोद्गमोंगव्यथा हृल्लासोत्रविगुंजनंभवतितद्वातज्वरेलक्षणं ॥ अथपित्तज्वर
लक्षणम् हृत्कंठोष्ठकंठहृद्दाहमरतिंस्फोटंत्वचांसंभ्रमं तृष्णानेत्रस्वसनेमुखेकटुकतांमूर्छामतीसारकं हृत्कं
पंतयेनरुणाविकलतांशीतेरुचिविशेषणं स्वेदंदेहगतंकरोतिकुपितःपित्तज्वरोंतर्व्यथा ९ अथश्लेष्मज्वरः
वैमित्यंवमनंजडत्वमलसंनिष्ठीवनंगौरवं माधुर्यंवदनेतनौमलिनताश्वेदंचरोमोद्गमं १० अथवातपित्त
ज्वर भ्रमोरोमहर्षोरुचिश्वासकासौ त्वचांगेषुदाहःशिरोर्त्तिर्वमित्वं विनिद्रांगपीडानिशोषाल्पमूर्छाज्व
रेवातपित्तोद्भवेचिन्हमेतत् ११ अथवातश्लेष्मज्वरः नैमित्यगुरुतारुचिर्विकलितातंद्रापिपासालसं का
सोंगस्फुटतावमिःश्वसनताशोथोमुखेलिप्तता स्वेदःपर्वभिदोरतिश्चजडतारोमोद्गमःशीतता वातश्ले
ष्मसमुद्भवस्यकथितंचिह्नंज्वरस्यार्षिभिः १२ अथपित्तश्लेष्मज्वरः तिक्तास्योरुचिताकफस्यवदनेलेपोमु
हुःशीतता तंद्रासंधिषुवेदनाचहृदयेदाहःपिपासाभ्रमः कासश्वासरतत्वनौमलिनतास्वेदोवमिर्मोह
ता चिह्नंपित्तकफज्वरेमुनिवरैःसंकीर्तितंपूर्वजैः १३ अथसंधिकः त्रिदोषात्थितेसंधिकेसन्निपातेभ
वेत्संधिपीडास्यशोषात्यशूलं भ्रमोवीर्यनिद्राविनाशोतितंद्रापिपासोष्णपाकोरुचिर्दाहकासौ १४ अथ

भि॰ चा॰ ५ ३

श्रांतकः करोत्यंगभंगं श्रमो वेपथुरुच्चयः शिरःकंपनं कंडूरं रोदनत्वं प्रलापं संतापं च हिक्कामसाध्यं बुध तं वि
जानीहि तं चांतकाख्यं ॥१५॥ अथ रुग्दाहः यः शूलं वितनोति दाहशमभयं यह संताहि मेत्यंततया जिह्वाकंटकिता
श्रमं विकलतां मोहं च कंठव्यथां श्वासं कासं तरं निरंतरं तृषां हृत्कंठयोः शोषणं संतापं श्रमरोदनं प्रलपनं
जानीहि रुग्दाहकं ॥१६॥ अथ चित्तभ्रमः यो मोहाद्धसति क्वचिद्विकलतां प्राप्नोति रोति क्वचित् नृत्यत्कारं कुरुते
दधाति मदतां गीतं क्वचिज्जायते संतापं सहते न मुदं वितनुते वाचं भ्रमाद्धावते तं चित्तभ्रमसन्निपातमति संज्ञा
नीहि दुःसाधनं ॥१७॥ अथ शीतांगः शीतत्वं विदधाति यो विलतनो रोमोद्गमं वेपथुं श्वासं कासमतं मंदक्वचि
त्क्लिष्टयलतां मूर्छां मतीसारकं चेष्टाहीनतराक्लममवमथुं तां हिक्काशिरश्चालनं तं शीतांगमवेहि वैद्यवरहि
जं मृत्योः सखायं ध्रुवं ॥१८॥ अथ तंद्रिकः कंठे कंडू रुषा रुचिः क्लमथुता पीडातिकर्णद्वयोर्जिह्वा स्याम
तरा च कंटकयुता तंद्रातिसारो रुचिः संतापः कफवेदना बहुतरा श्वासोधिकः कासता मृत्वाष्ण खलु
तंद्रिकोतिगदितचिह्नैरमीभिर्परैः ॥२०॥ अथ कंठकुब्जः कंठग्रहं यः कुरुते हनुग्रहं मूर्छाप्रलापं ज्वरे
कंपवेदनो मोहं च दाहं हृदये शिरोरुजं तं कंठकुब्जं प्रवदंति साधवः ॥२१॥ अथ कर्णकः ग्रंथिकर्णांतदे ५

शेभवतिबहुतराकंठदेशेतिपीडा ग्लानिःश्वासःप्रसेकोवचिशिथिलताश्लेष्मणारुद्धकंठः मूर्छाकंपः
प्रलापोवपुषिहतघातमोवेदनोश्वासकासः स्वस्वरूपंचरोगाविदधतिसततंकर्णिकेसन्निपाते २२ अथभग्नने
त्रः स्मृतिभ्रंसनभग्नदृक्सन्निपातःकरोत्यंगपीडांभ्रमंभग्ननेत्रं ज्वरंवेपनंस्तब्धतांश्वासकासौविलापंप्रसेकं
पिपासामसाध्यं २३ अथरक्तष्ठीवी छर्दिरक्तष्ठीवनंकृष्णजिह्वाकाशंश्वासंमंडलदाहमुग्रं संज्ञानाशंतापमा
ध्मानंतस्मैरक्तष्ठीवीप्राणनाशंचकुर्यात २४ अथप्रलापी प्रलापीरवेपथुत्वगेदंप्रयातिज्वरातापपीडांग
कंपंप्रयाणः तृषाशोकसंज्ञाविनाशःप्रवादःशिरःकंपमोहांगदाहोविनिद्रः २५ अथजिह्वकः जिह्वाकंट
कवेष्टितांशिथिलतांश्वासाधिकंमूकतां रात्रौजागरणंतृषावधिरतांवीर्यक्षयंक्षीणतां हृत्पार्श्वोदरनासिका
धरतलेशोषंविसंज्ञज्वरे कायेयःकुरुतेरुजंबहुतरंजानीहितंजिह्वकं॥ २६ अथाभिन्यासः॥ अभिन्यासकोय
स्यदेहेस्थितस्मान्नवेतस्यमृत्युर्विनिज्ञातितस्मा ज्वरःपाददाहोंगकंपोतिजाड्यंभ्रमश्वासनाशासताक्षीणचेष्टा
२७ एतेत्रयोदशसन्निपाताःस्युः॥ अथअजीर्णज्वरलक्षणम्॥ अजीर्णज्वरेलक्षणैरस्यभिर्वाभिषकसत्त
मैर्ज्ञायतेसम्यग्भिर्वा अतीसारउद्गारहृष्मातिनिद्राशिरोर्तिःप्रलापोहिकंपभेदेरुक २८ अथामज्वरलक्षणं

भि॰ हृल्लासलालास्रुतिवांत्यरोचकैः तन्द्रासन्निद्राबहुरुग्गतालसैः वैरस्यवक्त्रासत्स्यबहुलक्षतत्सयैरामज्वरोविद्य
च॰ पैरैर्विलक्ष्यते २९ अथरक्तज्वरः प्रलापोंगदाहोमुखाद्रक्तपातस्तृषास्फोटनामोहतांगप्रपीडा भ्रमोरक्तेन
ध नेत्रनिद्राविमूर्छाभवंतीहरज्वरेलक्षणानि ३० अथदृष्टिज्वरः मुहुर्मुहुर्जृंभनमंगदाहंविस्फोटकंसंधिषुशू
लमुग्रं स्वरोचिर्गणात्तुर्दिमनाहृतापोदृष्टिज्वरःसंकुरुतेविवर्णो ३१ अथभूतज्वरः भूतप्रेतपिशाचदैत्यद
नुजैर्जातोज्वरोरादसे संस्तापंहृदिवेपथुंविनतुतेमूर्छाप्रलापंमदं जृंभामंगविमर्दनंविकलतांहास्यंकचिद्रो
दनं गीतंरक्तविलोचनंमनुजतंजानीहिभूतज्वरं ३२ अथमलज्वरः प्रलापोंगतापोभ्रमोहृद्विदाहस्तृषा
ज्ञारनिष्ठीवनंघूर्णदृष्टिः सहृन्मेहनंकंवजिह्वाप्रशोषः शिरोगौरवंविड्ज्वरेलक्षणानि ३३ अथखेदज्वरः
विष्टंवनंस्फोटनमंगदेशेश्वासःपिपासालसताप्रसेकः खेदोतिनिद्रामदवीर्यनाशोभवतिखेदःज्वरलक्ष
णानि ३४ अथशापज्वरः शापस्ततोहिंगवमीपिपासाविनष्टचेष्टाभ्रमतापमूर्छा दुर्गंधतागेहहृदिवेप
थुत्वंभवतिशापज्वरलक्षणानि ३५ अथौषधजनितज्वरः भेवदोषधीगंधजेचिह्नमेतज्वरोचित्तविभ्रंशतारक्त
नेत्रे शिरोरुककंवमिर्मूर्छनाग्यान्नशोषंपिपासात्कमंत्वचनिद्राभवेयुः ३६ अथभयजनितज्वरः भयात्कस्यचि ध

दुष्टवेघोरूपेज्वरेचिह्नमेतत्भवेदंगकंपः मुखेसुष्कतामंतरेत्यंतपीडाप्रलापोथचित्तः भ्रमोघ्रोकमूर्छा ३७
अथकोपज्वर भवंतीहकोपज्वरेलक्षणानिस्फुरद्गात्रभागंचलद्रक्तनेत्रं प्रलापोथहृल्लासकंपार्थिमूर्छाविवर्णः
प्रसेकोमुखेस्तालुशोषः ३८ अथशापघाताद्जनितज्वर ।। शापघातस्वदंडास्मकप्रादिघातेनोजातेज्वरेघोरतंरेह्लि
क्षणं तापःपिपासाकफकंठरुद्धताशोथःप्रलापोरुचिरार्तिताभवेत् ३९ अथाभिघातज्वर ज्वरेभिचारस्त्वेकंभ
वंतिलक्षणानिषट् प्रलापश्मूलमोहताम्लषागकंपतारुचिः ४० अथकामज्वर ।। रोमोद्गमःसाध्वसहर्षजृंभाभी
तिर्विषादोमदशोकरोषः एतानिचिह्नानिभवंतियस्यकामज्वरंतंकथयंतिवैद्याः ४१ अथस्त्रीसंगज्वरः।। स्त्रियो
त्यंतसंगाद्भवेचिह्नमेतत् ज्वरेग्लानिनीष्ठीवनंश्वासकासं भवेद्धिपश्चगोत्रेदेशेषुरूक्षानिर्बलत्वंचपीडांगशो
षः ४२ अथक्षीणधातमेदाग्निजनितज्वरः।। धातोक्षीणतयाथवाग्निसमताज्जातोज्वरश्चिंतया शैथिल्यंकुरु
तेरुचिंवितनुतेयेनतनोःपांडुता सर्वांगंतुदतेददातिक्रशतांहर्षंपरंनाश्नति वीर्यंत्वंजयतेत्वचंनसहतेश्वासभ्रमं
विभ्रति ४३ अथसंततज्वर वसतिरुधिरधातोयोज्वरोद्वादशाहं क्वचिदपिचदशाहं संततंसंततोयं प्रभवति
खलुनाम्नाश्वासकासंविधत्तेज्वरयतिनरदेहंयातिनाशंसपश्चात् ४४ अथविषमज्वरः।। निरंतरंतिष्ठतिसर्वदेह

भि॰ सूक्ष्मोज्वरोयोविदधातिशैत्यं अस्तुस्मतोयातिकदाचिदेवं तंकफ्सात्ध्यंविषमंवदंति ४५ अथमहेंद्रज्वरः अ
च॰ होरात्रियोर्वाह्निकालोविकालेचतुष्कालकेवाप्रहतिंनिहंति; करोतिज्वरोयःस्वतेशातिरौद्रोमहेंद्रोह्निनाम्नानिरु
५ क्तोमुनींद्रैः ४६ अथवेलाज्वरः अहोरात्रयोरेकदेशेज्वरोयः समागत्यदेहेस्वरूपंविधाय नरोपीडयेन्नित्यशोनि
5 र्दयंतंविजानीहिवेलाज्वरंवैद्यराजे; ४७ अथैकांतरज्वरः दिनेकांतरेयोविधायोग्रस्वपनरांणांशरीरेप्रपीडेन्नि
तांतं दिनैकंविमुच्याथधातुप्रशेतेतमेकांतरंत्वंविजानीहिवैद्य; ४८ एकांतरोज्वरोद्वौरोहिद्विविधःपरिकीर्तिते
प्रीतेनैकःसमायातितापेनायातियोपरः ४९ अथत्र्याहिकज्वरः दिनद्वयंतुविश्राम्यमेदोमज्जास्थिधातुषु यः
कुप्यतितृतीयेह्नित्र्याहिकंतंविदुर्बुधा ५० अथचातुर्थकादि एवंचातुर्थकोज्ञेयोपाक्षिकमासिकस्तथा वार्षि
कोमुनिभिःप्रोक्तोवर्षमायातिनित्यदा ५१ अथदेवकोपज्वरः वापीकूपतडागगोपुरमठप्रकारवेदीप्रपादे
वांगोपवनानिदेवसदनंछिंदंतियेमंडपं साधूब्राह्मणयोगिनोपितृगवांपीडांप्रकुर्वंतिये तेषांदेववरप्रको
पजनितोघोरोज्वरोजायते ५२ अथैकागज्वरः प्राणोनामिकमंगयोज्वरोत्युज्जयतिध्रुवं तस्यांगस्यचयन्ना
मतन्नाम्नाज्वरउच्यते ५३ अथांतकज्वरः श्वासोमीवहतेगलंकफचयेः संरुद्धनेयोमुखात् फेनंस्रवम ५

तेषांशिरांविधमनेकाषांविधत्तेरतिं अथ्यानंकुरुतेनेचमोहमरुचिंहिक्कामतीसारकं त्वविघाज्वरमंतकंप्रियसखा
मत्योरसाध्योभृशं ५४ अथशोकोद्भवज्वरः अर्थापत्यकलत्रभ्रातसुहृदांशोकोद्भवोज्वरः प्रस्वेदंवहुमोहतामरु
चिंतंनिद्राततनोपांडुतां शैथिल्यंकुरुतेनरस्यविषमनस्संस्थासंमुहुर्वेदना तेमित्यंविकलत्वशंविधिरतामूर्छांवलोप
त्वयं ५५ ज्वरस्ययस्यसंस्पर्शात्कुंधाद्वादर्शनादपि ज्वरोभवतितेनाम्नाइतिरोगविदोविदुः ५६ अथत्वगतज्वरः
कुर्यात्वचिस्थपवनज्वरोनि रोमांरोमोद्गमंस्फुटत्वगात्रिमीलनं जृंभांगमर्द्दं स्रवणानिवेदनाविरामूत्रवंधमु
खमिष्टताबति ५७ रक्तत्वचंदाहमतीवतस्मामास्यकटुत्वपरिदेहशोषं उष्मानिमार्त्तिबहुशीतलेप्सी पितज्व
रस्त्वग्र्मगतःकरोति ५८ लालामुखेगौरवमालसत्वं निष्ठीवनंशीतवपुःशिरोर्त्तिनिद्राचमत्राधिकतांप्रलापंश्ले
ष्मज्वरस्त्वग्र्मगतःकरोति ५९ अथरक्तस्थज्वरः ज्वरःशोणितस्थोभ्रमंदेहदाहं सरक्तंचनिष्ठीवनंताम्रनेत्रं शिरः
पीडनंशोषमुष्मानमार्त्तिपिपासामरोचंकरोतीतिमूर्छा ६० अथरसस्थज्वरः पिपासाशिरोर्त्तिर्वमिश्शूलमुग्रं
प्रलापोंगकंपोरुचिर्वैतमस्सं वपुःस्वेदरोमांचितंकंठदाहोरसस्थोज्वरोलक्षणैर्जायतेस्मैः ६१ अथमांसगत
ज्वरः भवंतिज्वरेमांसगेलक्षणानितमोष्मांगमर्द्दोभ्रमोमूत्रकृच्छ्रः वपुःक्षेपमभ्यंतरेतीव्रदाहस्तृषावेद

कि॰ ज्व॰ ६

नाछर्दितृणांत्रिप्रलाप ८० अथमेदगतज्वरः भवंतिज्वरेमेदगेलक्षणानिशरीरेदुर्गंधितादंतपीडामुहु
र्मूत्रतावह्निनाशःक्षशत्वविषादोल्पक्षारोरुचिश्वासकासौ ८१ अथास्थिगतज्वरः ज्वरेस्थिप्रदेशेगतेलक्षणा
निभवंत्यस्थिविस्फोटनंपूर्वभेदः शरीरस्यविक्षेपनेदेहदाहस्तृषोष्माविलापोभ्रमःस्वेदतापौ ८२ अथमज्जाग
तज्वरः वहिश्शीततनांश्चतरत्यंतदाहः तमःकंपनंमर्मभेदःप्रलापः तृषाश्वासहिक्कार्तयोमूत्ररोधःभवंति
ज्वरेमज्जगेलक्षणानि ८३ अथशुक्रगज्वरः ज्वरस्शुक्रदेशस्थितोमृत्युदूतस्तदाज्ञायतेसमक्षचिह्नैःभिषग्भिः
भ्रमोवीर्यनाशस्त्वचाहीनशोफोवलोयोत्क्षयःश्वासकासोल्कमत्व ८४ निद्रावलोयास्तुचिर्वीर्यनाशोहृद्वेद
नागोरवतांल्पचेष्टा विष्टंभतायस्यकिलारतिःस्यात्सधातुपाकीमुनिभिर्प्रदिष्टा ८५ कोपेधातुविपाकिना
करपरस्पर्शोपिवज्रायते रात्रिकल्पशतायतेल्पतरभोदीपोपिदावायते प्राहोवाणसमायतेश्चडःगति
र्वातस्त्रिशूलायतेघृकाश्रूचिकुलायतेतनुतमेवासोपिभाग्नयते ८६ ज्वरस्यप्रसिद्धाद्यापद्रवास्युःतृषावि
दहोछर्दितीसारहिक्का शरीरस्यभेदोरुचिश्वासकासाःसमूर्छाहिभागद्वयंतेप्रदघ्नः ८७ शरीरस्यवा ६
ह्येयदाश्लेष्मवातौभवेतांतदाशीतलंवाह्यदेशं यदाभ्यंतरेऽभ्यंतरंशीतलंतंभवेयत्रपित्तेविदाहोपितत्रः

यस्मिन्नंगे वायुर्याति तस्मिन्नंगे पीडां कुर्यात् पित्तं दाहं श्लेष्माशीतं सर्वान् दोषान् सर्वे कुर्युः ६९ अंतर्दाहप्रला
पः श्वसनमतितृष्णानिग्रहो दोषवर्च्चो स्वेदः संध्यास्थिशूलं भ्रमविकलतनुः संधिदेशेषु पीडा अंतर्वेगस्य चिह्नं ति
गदितमपरैर्वैद्यराजैः ज्वरस्य दाहादीनां लघुत्वं यस्मिन् भवति बहिर्वेगरोगस्य चिह्नं ७० श्यामासाध्यलदराम्
भवेद्यस्य दुर्गंधिता श्वाससंवाहि तथांगप्रदेशे तिकं पाविवर्णः; बहिःशीतताभ्यंतरेत्यंतदाहः स रोगी रविपुत्रगेहं
प्रयाति ७१ कृशः पिच्छिलांगो महाश्वासवाही भ्रमो दृष्टरोमा स्फुरणाद्रोगकंपः तमो रात्रिदाहो दिवाशीततार्तिः;
स रोगी न जीवेत्कदाचित्सुधाभिः ७२ जिह्वा श्यामा तथा कंठ कयुता रात्रौ दिने जागरं श्वासो निर्गतलोचने शिथि
लता नाशा मुखे शुष्कता यस्यांगे परिमंडला निबद्ध शोमूर्च्छाप्रलापस्तमः; कासो हृद्गलो गदीशागदितोऽसा
ध्यो भिषग्भिः परैः ७३ भवेद्यस्य नेत्राश्रुपातोंगहीनो मुखे नासिकायाय ते रक्तधाराः मुखं कुंकुमाभं गलेक
र्णमूलं स रोगी न जीवेत्कदाचित्प्रयत्नैः ७४ कृशात्स्थूलता स्थूलतापाः कृशत्वं स्फुटेन्नेत्रगोलं स्वभावोन्यथा
स्यात् शारीराधर्मं शून्यं त्वचाहीनशोको गमिष्यः स रोगी यमस्यालयैव ७५ गदीजिह्वयायोरसं वत्तिनै बश्रुतिभ्या
न शब्दं न नेत्रेण रूपं त्वचास्पर्शमुग्रं न सा नैव गंधं स रोगी न जीवेत्सहस्रैरुपायैः ७६ भवेद्यस्य वाह्यांतरे शीतगात्रे

भि. नजीवेद्धरीचंडरस्मे।सुताभ्यां प्रलापं शिरश्चालनंयः करोतिसुखेनादिवैद्यैरसाध्योनिरुक्तः ७७ गतायुर्म
च. नुष्योनपश्येत्स्वजिह्वांध्रुवंनासिकाग्रंवसिष्ठभार्यां स्वकीयांचछायांविपरीतांशरद्यांमृत्युंयातिनाशंनरोयोनपश्येत
७ ७८ स्वरीयस्यहीनोगुरुश्चयस्यभ्रष्टाशरीरेकृशत्वंबलोयोविहीनं निमग्नेक्षणीसंभ्रमःश्वासकासौसरोगीयम
स्यालयंयातिशीघ्रं ७९ रुदतिहसतिगीतंगायतेक्वापिकालेप्रवसतिमुदतिचित्तेभाषतेदुर्वचांसि प्रलयतिपरदे
हवादेनत्यजतेयो वहतिबहुलतापंयास्यतेमृत्युवक्त्रे ८० अथरोगमुक्तस्यलक्षणं विमुक्तरोगस्यनरस्यल
क्षणंविशुद्धधर्मोदमनस्विप्रसन्नता देहेलघुत्वंरसनातिकोमला स्वल्पात्पिपासाऽरसभोजनेभवेत ८१ उरसि
शिरसिकट्वांत्रिनिद्रात्रिगुंजाभवतिविसदेचेतोस्वल्पतस्मागमहत्त्वं सुकरकरणविपाकःस्वेदयुक्तंशरीरंकृमि
मलपरिपूर्णोरोगमुक्तचिह्नं ८२ शीतेगुदंयस्यशुभाचदृष्टिःप्रेतत्यकायःकफहीनकंठं स्वल्पागतापोरसना
तिशुद्धाशीर्षेलघुत्वंसरुजाननश्येत ८३ नानारूपंविदधातिषट्सुदिवसेष्वाधिष्वधोरोज्वर स्तस्मिन्मौषधमुत्क
टंगदहरोदद्यान्नकालेक्वचित दोषोपद्रवसंयुतेतितक्षणो देयंकटित्सौषधं वार्द्धिकादिनपंचतेषुकृतोजी
र्णज्वरोत्तरपरे ८४ भवीभत्सुस्त्रिशिरराज्वरोप्यकपिलोभस्मप्रहारस्त्रिपात पिंगाक्षोप्यमहोदरोथपरतोरौद्रो ७

ज्वलद्दिग्रहः शंभोस्वाससमुद्भवाभयकरादत्तक्रतोर्ध्वंसकाः चौरायुर्युरनादिनोमुनिवैरैः प्रोक्ताज्वरास्तेष्वथा
८५ बीभत्सोरुधिरारुणांबरहतोमुंडास्थिमालाधरोरक्ताक्षः हामिशंकुलसिनयनोऽदुर्गधिपूर्णोनिष्पो नग्नोरुद्र
समुद्भवोतिबलवान् कोपीजगद्घातकः हास्यागोमलिनोमदांधदमनः पूस्योद्विजध्वंसकः ८६ अभूद्दक्षविध्वंस
कोरुद्रकोपात् त्रिशीर्षस्त्रियात्मदनेत्रोतिकायः चलज्जिह्वयासृक्वणीलेलिहानो वृहत्तालजंघोरुणाद्योतिको
धी ८७ अभूद्रुद्रकोपाज्ज्वरः कापिलाख्यो मुखोगारपुंजोज्झितो निकायः महाघूर्णितादः स्फुरत्ताम्रकेशोम
हाभयगर्जी मनोहर्षहन्ता ८८ अभूद्दक्षविद्वेषको रुद्रकोपात् महाट्टाट्टहासो मुहुर्जृंभमानः चलत्सप्तजि
ह्वः करालोग्रदंष्ट्रः स्फुरद्रक्तनेत्रोमहारुणश्मश्रुकेशः ८९ त्रिपाद्रुद्रकोपाद्बभूवारुणाक्षो भृगोश्मश्रुविध्वंसकस्त
व्यकर्णो ज्वरो दीर्घकायो मुहुः श्वासकर्त्ता रणे नित्यमानो गदादित्तृषार्त्तः ९० अभूद्वीरभद्रस्वराद्धुत्कटास्यो
ज्वरः पिंगनेत्रोल्पजंघोग्निवर्णः तृषार्त्तो द्विजिह्वोन्त्यसिंहद्वितीयप्रलः तीव्रकेशः कृशः शुष्कमांसः ९१
बभूवातिदीर्घोदरोलंबकर्णो ज्वलद्दग्निरूपप्रलद्रक्तनेत्रः तृषाश्वाससंजृंभान्वितांगप्रमर्दो भटेशोज्ज्वरो
रक्तवर्णः प्रमत्तः ९२ ज्वलद्दिग्रहो मुक्तकेशश्च लद्भूरिविस्फूलीविहस्तोभुजंगेशपाशः ज्वरः शीतहरश्वास

भि॰ च॰ ८

जातःक्रमात्शुष्कमांसोबलीभिरवेष्टः ३२ भिषकचक्रचित्तोत्सवेकर्कशानांज्वराणांस्वरूपंमयाकीर्तितंतत्सु
खेनाश्वनीज्यात्रिधन्वंतराणांविलोक्याविलंशास्त्रमन्यागमंवै ३३ ॥इतिश्रीभिषकचक्रचित्तोत्सवेहंसराजकृतेवैद्य
शास्त्रेज्वरलक्षणानि अथातीसारलक्षणम् ॥ त्वस्याग्लानिर्नितांतंहृदिजठरगुदेशूलमुग्रंसदाहं स्वल्पंस्वल्पंपुरीषं
प्रभवतिसततंनैवसर्वच्युतिःस्यात् अंतर्दाहश्चश्वासोरुचिविकलततवक्त्रनाशातिशोषः वातातीसारचिह्नंनिग
दितमृषिभिःपूर्वजैर्वैद्यविद्भिः १ नानावर्णंपुरीषंमधुवशसदृशंडश्चदुर्गंधियुक्तं वारंवारंपातमप्रचालितिगुद
तःकंपसंतापयोगः शूलंदाहोगुदेदाथेहृदिनयिवदनेशोषतृष्णाश्रमत्वं पित्तातीसारचिह्नंकथितमृषिवरै
रत्रिभारद्वाजाद्यैः २ सकफगुदातपुरीषप्रवाहश्चलोत्कनिल्लोमहुरोडुष्टगंधिः हरितश्वेतदृष्टाश्माकृतिःकष्टसा
ध्योभवेच्चिह्नमेतत्कफस्यातिसारे ३ अतीसारसारेकफपवनपित्तप्रजनितेगुदेपार्श्वेकुक्षौजठरहृदयेशूलमरुचिः
मुखेकंठेशो ते षोभवतिसततंछर्दिररतिः तृषाकाशःश्वासोवपुषिपरिशोफोंगदहनं ४ वारंवारंपुरीषंभ
वतिसरुधिरंकंठतालोष्ठलग्नं शोषोवक्षोप्रपीडाहृदिजठरगुदेपार्श्वदेशेषुशूलं ग्लानिःकायकृशत्वंपरि
गलिततनुनिर्बलत्वंशरीरे रक्तातीसारचिह्नंप्रवरमुनिजनैःप्रोक्तमेतन्नितांतं ५ सशोफःस्वल्पपुरीषंपाशरु· ८

धिरनिभं पीतवर्णं सकष्टं वारंवारं प्रतमे प्रचलितगुदतः स्याद्दुर्गंधिस्निग्धं शूलं नूनं गुदाग्रे प्रभवति पवितः फे
निलं पिच्छिलं वा आमातीसारचिह्नं मुनिवरवचनात्कीर्तितं हंसराजैः ६ अतीसारिणां तत्त्यजेज्जीतगात्रं त्रिषाशो
थशूलान्वितं श्वाससयुक्तं ज्वराध्मानहिक्कान्वितं दाहमूर्छा गुदाभ्रंशशोषार्तिकाशादिदुष्टं ७ विरुद्धासनैः स्नि
ग्धदुर्गंधान्नदोषैः द्रवैस्तैलरूक्षैस्तु मद्यादिपानैः गरिष्ठाम्लमिश्रैः क्रमीणां विकारैरतीसाररोगो भवेन्मानवानां ८
अतीसारी त्यजेत्स्नानं संतापं वह्निसूर्ययोः तैलाभ्यंगं च व्यायामं गुरुस्निग्धादिभोजनं ॥ इति श्रीभिषकचक्रचि
त्तोत्सवे हंसराजकृते वैद्यशास्त्रे अतीसारलक्षणं ॥ अथ संग्रहणीलक्षणं वातोत्था ग्रहणीगदः प्रकुरुते विष्टंभनं
मूर्छनं कासंश्वासतंद्रुवेचविरसं कंपं शरीरे भृशं कुक्षौ तालुनि मस्तके हृदि गले शोषं गुदे वेदनां कष्टं प्रच्य
वते पुरीषमसकृत्सामं सशब्दं घनं १ चिह्नं पित्तग्रहण्याः प्रभवति हृदये कंठदेशे तिदाहः शूलं मेढ्रे गुदाग्रे रु
चिररतिरतः शुष्कफेनं पुरीषं तुच्छं तुच्छं सकष्टं क्वचिदपि बहुशो दुष्टगंधि प्रयुक्तं पीतं वा रक्तरूपं वसमसहे
शान्तिर्जं रोमहर्षोतितृष्णा २ कफसंग्रहणी कुरुते हृदये जडतामुदरे गुरुतामरुचिं मनसि भ्रमतां सरुजं सि
थिलं शितफेनयुतं च पुरीषपरं ३ ग्रहिण्यां त्रिदोषोद्भवायां मलाकष्टपुरीषद्रवं शब्दयुक्तं वसामं मेवदल्प

भि॰ च॰ ९ १

मलंपक्वं क्वचिद्रक्तवर्णांगगरिदं दुष्टडंगंधिमिश्रं ४ विंशंभंग्रहणीगदः प्रकुरुते दोषैस्त्रिभिः संभवो वे सस्यापशिव
सिवथ्यागुरुत्वमशूलंगुदापीडने आलस्यहृदयेगुरुत्वमरुचिंकाप्राविबासभ्रमं श्वासाध्मानविवर्णतोदरक्तं
मीत दाहंकरांत्रौवमिं ५ अतीसारेगतेमंदावह्निक्षुधातिभोजनैः वर्तंतेयोभवेत्तस्य ग्रहणीदारुणानिशं ६
व्यायाममैथुनंरूक्षभोजनंवह्नितापनं तैलाभ्यंगंदिवास्वापं ग्रहणीरोगवान्त्यजेत ७॥ इतिश्रीभिषक्चक्र
चित्तोत्सवेहंसराजकृते वैद्यशास्त्रे ग्रहणीलक्षणं ॥ अथार्शांसि ॥ गुदाग्रेबुज्जानातिमांसांकुराणि चतुस्त्रीणि सप्ता
निमांगानि यानि भवंतीति दुर्नामसंज्ञानि नूनं मरुत्श्लेष्मपित्तोद्भवानीहितानि १ शुष्का वातसमुद्भवाअप्रमिचि
मास्लव्यागुदस्याकुराः म्लानाप्पामतराः खराश्चविकटानीलासिताभाक्वचित षज्रैराकृतयोहि रुक्सहिताः
शोषानन्नासंयुताः भिन्नाविस्फुटितातनाश्चरकराः पायोस्पितादुःखदाः २ वातार्शांसिकृशत्वमेववहुलं कुर्वं
तिविद्बंधनं क्षुन्नाशंबलवीर्यकांतिहरणंमूलंगुदापीडनं शोषंकंडुरुजंविकारमधिकंशाढं गुदातानिशं आध्मानं
जठराण्यागुरुतमांत्रीहृतनोपांडुतां ३ गुदांकुरान्पित्तजाभवंतिपक्वबिंबभाः श्रवंतिरक्तमुल्वणंचमासि ९
मासिमिडरा अज्ञाविस्फकरीमृगीगवांहितेनोपमाहिते खराजलौकिकाननाः महांतदोषसंभवा ४ ह्यलात्व

ल्पतरं पुरीषमरतिं विड्बंधनं कूजनं कण्डूदाहसमन्वितं सरुधिरं शूलं गुदागर्जनं प्लीहं वीर्यबलक्षयं शिथिलतां गुल
मात्रवृद्धिं भ्रमं। पित्तार्शांसि रुचिं तृषां बहुतरां कुर्वंत्यनाहं श्रमं ५ कफाद्वायुगुदसंभवा खरतरा मांसांकुराः पिच्छिला स्तब्धाः
श्वेतनिभाः मृगीस्तनसमाः स्निग्धाश्च सर्पाप्रिया। स्थूला मूलदृढा भवंति मिलिताः कर्पासबीजोपमाः वेद्धाबद्धमुखास्तथा
दिजनकाः पायूद्भवो दारुणाः ६ संकोचं गुदबंधनं च जठरे कुर्वंत्यनाहं दृढं तद्वत्कफ एतरं पुरीषमसकृत्त्वनिद्रां तनोः पांडुतां
साध्मानं गुरुतां भृशं शिथिलतां हर्षं क्षयं क्षीणतां श्लेष्मार्शांसि शिरोरुजं बहुतरं जाड्यं बलौजःक्षयं ७ अर्शांसि साध्या
नि गुदोद्भवानि त्रिदोषजातानि समस्तरोगान् तन्वंति कार्श्यं पररुधिरं स्रवंति दहंति वीर्यं ददती हडेव ८ त्यजेदर्शसा
संस्पृष्टो वातजेन नरः सर्वदा मैथुनं रूक्षभोज्यं कषायं श्रमं मद्यपानं विदाहि जलस्यावगाहं वहिस्तापमेतत् ९ पित्तजे
जे नार्शसा युक्तस्त्यजेत्क्षारोष्णभोजनं व्यायामं सूर्यसंतापं कटुम्ललवणानि च १० कफार्शसा युक्तो नरः प्रवातं जला
वगाहं मधुराम्लशीतं त्यजेति स्निग्धं च गरिष्ठभोज्यं स्वापं दिने जागरणं रजन्यां ११ इति श्रीभिषक्चक्रचित्तोत्सवे
हंसराजकृते वैद्यशास्त्रे अर्शसां लक्षणं ॥ अथ भगंदरलक्षणं ॥ गुदतः परितो द्वितीयेंगुलके पिटिकार्तिकरोऽरति
रुजज्वरदः भगदारणको रुधिरेणचितो मुनिभिर्गदितस्तु भगंदररुक १ भगंदरो तिमरुद्भवो रुजाकरो तिदारुणो
रूक्षपानवातसंभवो गुदं प्रपीडयेन्निशं करोति पिटिकाशतं विपाकदाहसंयुतं व्रणोस्रच्छिद्ररीनदीव रीषमूत्रवेधन

भि॰ भगंदरोतिदारुणः करोतिपित्तजोहितंगुदेचपैटिकारुणाविपाकटुः खभूमिकाः अनेकधाः स्रवोः
च॰ खरास्तुपूयशोणितानावहाकटौव्यथामनेकधामपानकोपनोद्भवा ३ गुदांतपिडिकांकुर्याद्भगंदरं
जोनिभा कंडूशोफव्यथापाकेरक्तपूयवहः कृमीन् ४ आहुस्तंचभगंदरंकफमरुत्पित्तोद्भवंपिडिकं
१० ताः विस्फोटैर्दहतेगुदंहिमिकुलैरत्यामिषंयोनिभा पक्वैश्छिद्रसमन्वितैः सरुधिरंपूयंस्रवन्त्या
मिषं प्रोथंकंडुरुजादिकंवितनुतेऽपानेनविद्धंघने ५ इतिश्रीहंसराजकृतेभगंदरलक्षणम् अथाजीर्णलक्षणं
भुक्तान्नंपाचितंनैववह्निनास्वजेनतत् तस्यापरिपूर्णभुक्तमजीर्णंतंविदुर्बुधाः १ भुक्तान्नंनैवपा कमेतिजठरे
विरामत्रयोस्यभनाद्रात्रिजागरणात् दिवातिशयनाद्दत्तवपानान्नरणां दुर्भक्ष्याहितविषमाशनाद्दतिभयाक्रोधाहित
धाशनात् मंदाग्नौबहुभोजनात्क्षुत्तरात्स्वेदैवनाश्रितया २ वाताधिकेविषमतांसमुपैतिवह्निः पित्ताधिकेभवतिव
ह्निरतीवतीक्ष्णः श्लेष्माधिकेजठरजोहुतभुक्समंदो वातादिकेषुसमतासुसमोग्निरेते ३ विषमोविषमोनलः प्र
कुरुतेरोगांश्चवातोद्भवान् तीक्ष्णाग्निर्विदधातिपित्तजनितान्रोगान्विदग्धाशने आमंश्लेष्मसमुद्भवान्वित
नुतेरोगांश्चमंदानले वैरोग्यंहुतभुक्समोहिसततंधत्तेनृचिंमानसौ ४ वाताजीर्णंचिह्नमेतत्प्रसिद्धंजृंभा
शूलंस्तुत्यिपासांगमंदः साम्लोद्गारोधूमयुक्तोऽतिकष्टः श्वासशोषामूत्रधातोथहिक्का ५ मूर्छादाहःसंभ्रमः १०

शूलमुग्रंत्वमोद्गारोधूमयुक्तोतिसाम्लः मोहः स्वेदः पर्वनंगंधिसांद्रपिपासाजीर्णेलक्षणंसद्धिंतकं ६ कफस्याजीर्णरोगेभवति
गुरुताछर्दिर्विधिताअतीसारः सोथोरुचिरपित्वस्यात्तुह्निकलता वमिर्लालावक्त्रादरतिरुदरेभारमधिकं शिरःपीडालस्यंगु
रुत्वंवनसंचारमधिकं ७ अजीर्णेतोविसूचिकाभवेद्विलंबिकातथा विसूचिकोर्द्धगामिनीत्वरोननाशयेन्नरं अधोगतिर्वि
लंबिकाविलंबकारिणीतिसा अपानवातप्रवृत्तामनोदद्दतिहारिणी ८ भुक्तान्नंप्रहरात्पूर्वेद्रवंकृतेताद्दमानयेत् या
साविसूचिकाप्रोक्ताःधोनयेत्साविलंबिका ९ अतीसारमूर्छापिपासांगपीडाभ्रमोल्लासहिक्काविमुक्तांगसंधिः निमग्नाक्षि
णीक्लमस्पंदंतोष्ठजिह्वाविसंज्ञाविसूच्यांभवंतीहम्सूलं १० विसूच्यामपुद्दिर्वमिर्मूत्रचानोभवद्दपष्टुःकंठवक्त्रोष्ठशोषः
विसंज्ञारतिर्देहदाहोल्पशद्दत्स्वचाकोचनंत्तुद्धिनाशोल्पचेष्टाः इतिश्रीभिषकचक्रचित्तोत्सवेहंसराजकृतेवैद्यशा
स्त्रेविसूचिकाविलंबिकालक्षणं ॥ अथकृमिलक्षणम् ॥ जायंतेकृमयःनरस्यजठरेवाह्येचयूकादयः वाह्याभ्यंतर
भेदतोबहुविधाःसूक्ष्मातिसूक्ष्मास्तथा दीर्घादीर्घतराभवंतिमिलिताभिन्नाःपराजंतवः नानावर्णसमन्विताबहुप
दःपादैर्विहीनापरा १ मूर्छार्तिकंडूपिटिकाश्चकोटरान् कुर्वंत्यतीसारमनाहसंभ्रमं दाहंविवर्णंवमथुंविगंधि
तांकार्श्यंशरीरेकृमयोमुहुर्मुहुः २ उदरगतकृमीणांचिह्नमेतन्नराणांभवतिहृदयदाहःसंभ्रमोंगेविकारः अर

सि. तिररुचिकाशंछर्दीतीसारशूलं सकलविकलकायःष्ठीवनंनिर्बलत्वं ३ भुक्तस्योपरिभोजनेनमधुराम्लाभ्यामृ
च. शाद्भिर्वादध्यामाषपयोभिरामिषयुग्मैः श्लेष्मोद्भवाजंतवः संतापःत्तनशाकशाकमधुभिः मद्यैनरक्तोद्भवाः अन्यैर्वा
११ क्रमयोभवंतिजठरेनृणांसदादुःखदाः ४ क्रमिवान्संत्यजेन्मिष्टंपिष्टंशाकंपयोगुडं अम्लायामंमृदंचाम्लमाष
॥ मांसंद्रवंदधिः ५ इतिश्रीहंसकृतेवैद्यशास्त्रेक्रमिलक्षणं अथपांडुरोगलक्षणं॥ दोषास्संकुपितास्त्रयोपिदधते
पांडुंशरीरेरुजं न्नृणांतीक्ष्णतमंद्रवेचलवणंरूक्षामिषंसेवनं मृत्स्नागीफलभोजनंनाहिमातंतरात्रेदिवाशायि
नां स्त्रीष्वत्यंतविलासिनांप्रतिदिनंशाकाम्लसंभक्षणं १ पांडुर्वातसमुद्भवोनयनयोरूक्षत्वचःस्फोटनं तोदानां
द्भ्रमीन्करोतिकृशतांगुह्यस्यलेशोफतां रूक्षंपंच्चसनंतनोमलिनतांपीतद्युतिंक्षीणतां मंदाग्निंबलवीर्यकां
तिक्षयंछर्दिंस्तृषांशोषणं २ अक्ष्णोर्मूत्रपुरीषयोश्चनखेचवक्त्रेषुपीतप्रभां श्वासंकासमसमन्वितंकृशतनुंमू
र्छामतीसारकं हृल्लासंहृदिसंभ्रमंविकलतांदाहंतृषासंयुतं पांडुःपित्तसमुद्भवःप्रकुरुतेशोफंमुखेशोषंफलं
मुक्लाननमुक्तंपुरीषमूत्रंतंद्रालसंस्त्रीषुरुचिक्षयंतं लालांवमित्वंश्वपथुंगुरुत्वंपांड्वामयःश्लेष्मभवःकरोति ११

त्रिदोषोद्भवेपांडुरोगेकृशत्वंभवेत्क्षामकार्श्यंतृषावेपथुत्वं शिरोर्त्तिप्रसेकोरुचिःसंभ्रमत्वंबलौजोविनाशःक्लमो
छर्दिशूल ५ त्रिदोषान्वितःपांडुरोगीभिषग्भिरसाध्योनिरुक्तोहतात्मा विचेष्टः ज्वरश्वासहृल्लासकाशातिसारस्तृ
षासंभ्रमोगौरवंकंपःप्रलापी ६ यःश्रांतोमिरुराद्विमोमुनिवरैः त्याज्योभृशंदूरतः तेजोवीर्यबलौजसांप्रतिदिनं
हानिकरोतिध्रुवं पांडुत्वंत्वचिनेत्रयोः कररुहेष्वंगेषुविण्मूत्रयोः ध्वंसेवह्निविनाशकोतिबलवान्पांडुम
नुष्यादनः ७ पांडुरोगीत्यजेदम्लंदिवास्वापंचमैथुनं शाकंमांसासनंरूक्षंमृद्भक्षणमतितीक्ष्णतां ८ इतिपां
डुरोगलक्षणं ॥ अथकामलाकुंभः ॥ हृत्पद्मेमलमूत्रयोर्नयनयोर्हर्णेतिपीतद्युतिं दौर्बल्यंबलवीर्ययोरखुदिनं
नाशंभ्रमंकामले अस्थिस्फोटवतिकरोतिमलेमांसासनेनारुजः संतापंकरयोर्मुखेवृषणयोः शोफंचपादद्व
योः १ करोतिकुंभकामलानिवेशनेत्रयोर्मुखेपुरीषमूत्रयोर्भृशंसकृत्समंततस्तृषार्तिकृत् बलाग्निवीर्यतेजसां
विनाशिनीप्रकंपिणीज्वरांगदाहवर्द्धिनीविमोहशूलदायिनी २ यदहृक्ष्णुनत्वेनत्रयुगलेक्षाम्मूत्रयोःनील
तां संधत्तेचहलीसकेकृशतनुस्त्रीषुप्रहर्षच्छयं संतापंकुरुतेरुजंवितनुतेपित्तानिलोत्थंगदं तद्दाम्हगवि
मर्दनंपिप्पलतांश्वासंभ्रमंवेपथुं ३ नेत्रांगदेपाशुमूत्रपुरीषर्द्धयोर्नेत्रयोः पांडुत्वातृष्णशोकः वह्निःशीत

भि॰
च॰
१२
12

ताभ्यां नेत्रत्वनखदीप्तिहीनो भवेत्स्यामकैं लक्षणैर्लक्षणज्ञः ४ इति श्रीभिषक्चक्रचित्तोत्सवे हंसराजकृते कामलाकुंभ
कामलाहलीमकानामकीलक्षणं ॥ अथ रक्तपित्तं ॥ व्यायामैरध्ववह्नितापसहनैः तीक्ष्णोष्णकट्वाम्लिषैरत्यन्तमरि
चैः दिवातिशयनैः स्निग्धान्नपानभोजनैः पित्तैः संकुपितैस्तु पित्तमधिकं निर्गत्य वाह्यान्तरात् छर्दिर्लोहितमात्रनेत्रयु
गलेरक्तेन तन्नोमंडले १ निश्वासैर्लोहगंधिः प्रभवति शिरसो रक्तधाराश्च कोष्मा संतापः कोष्ठपीडा नयनविकल
तारोचकः ष्ठीवनं त्व रस्याम् मूर्छाप्रपीकोमनसि शिथिलता संभ्रमो देहदाहः कासः श्वासः स्वचेष्टाहननतरङ्कत
भुक्रक्तपित्तस्य कोपात् २ गुदायोनिमेढ्राधोयानिरक्तं समस्तैश्च रोमैः शरीरस्य वाह्यैः ३ हृत्वा तृणाघ्राणामत्
रैश्च रक्तं वातात्मकं तं प्रवदंति वैद्याः पित्तोत्थितं रक्तमकषायं स्निग्धं च सान्द्रं कफजं सफेनं ४ ऊर्ध्वगं कफजं
रक्तमधोगं मारुतोद्भवं रोमकूपैर्वहिर्यातं तं विद्यात्पित्तसंभवं ५ अथोर्ध्वगं वातकफप्रकोपात् द्विदोषजं तज्जप
दानसाध्यं अधोर्ध्वरोमैर्जनितं त्रिदोषकोपादसाध्यं मुनिभिः प्रदिष्टं ६ रक्तपित्तं सुखसाध्यं निरुपद्रवमेव
तत् सोपद्रवं तु दुःसाध्यं जपहोमौषधादिभिः ७ उद्गारलोहितयस्य त्वेन निष्ठीवनेन तथा भवन्मुत्रे पुरीषे
वा रक्तपित्ती मृयोनरः ८ छायामंध्वमसंतापं तीक्ष्णोष्णकटुकानि च दिवास्वायमतीस्निग्धं रक्तपित्ती नरस्य १२

जेत ९ इति श्रीभिषक्चक्रचित्तोत्सवे हंसराजकृते वैद्यशास्त्रे रक्तपित्तलक्षणं ॥ अथ राजयक्ष्मरोगलक्षणम् ॥
योभारं वहते नरो गुरुतरं संपीडनेयत्क्षणं शास्त्रोहैः परिघातितो दृढधनुः प्राकर्षतः पीडितः १ देहस्थो राजय
क्ष्मा हृदि कफनिचयं वर्द्धते शोषितो गं नाडीमार्गं रुणाद्धि ज्वरयति मनुजः क्षीयते धातुसंधान् वीर्योजः कांतितेजो
नलवलपिसितं हंति पांडुत्वधत्ते ऊर्द्ध्वश्वासं तनोति प्रसरति हृदये शोणशंकं करोति २ यक्ष्मा रूपं कुरुते रुचि
क्षयान्तं तु स्तम्भज्वरं गौरवं देहं जर्जरितं ततं च गलेकंठशोषाधिकं शोषणं संतापं हृदि वेपथुं सरुधिरं निष्ठीव
नपूयनं शोषं छर्दिरतीभ्रमं शिथिलतां शूलं ह्वाचिह्नाहणं ३ विवर्णा शरीरं शकृद्रक्तमूत्रं कराल्पगयी डां महा
राजयक्ष्मा न नोऽश्रून्यतां बुद्धिनाशं प्रलापं गलेघर्घरत्वं युवत्यामहर्षं ४ मंदाग्निर्वलवीर्ययोरनुदिनं हानिः
कृशत्वं वपुः कासः शुष्कतरो रुतं तकृशतरं श्वासो रुचिः शोषता रक्तो मंद मरो ज्वरं रक्तमयुतो निष्ठीवनं पूयनं
छर्दिर्वा हृदि वेपथुं भवति तत्र वातक्षयेलक्षणं ५ पीडा कुक्षिशिगलेषु हृदये रक्तं च निष्ठीवनं पीनेस्लेधि
कतारुचिर्ज्वलनता कंठे विगंधि मुखे कासः श्वाससमन्वितः क्षयातनुर्भिन्नस्वरोल्पज्वरः स्तं पित्तक्षयलक्ष
णानि गदितं तैर्घैः सुखेनादिभिः ६ शोफः कासरुजाग्निमंडजडता श्वासो रुचिर्वेपथुः ते शोथल्पस्वर

भि॰ भगंतागहशतावक्रविगंथाल्पितं तंद्राकुद्दिरुजः कफबद्धतरं निष्ठीवनं सूयनं स्यात् श्लेष्मक्षयलक्षणं चहृद
च॰ येकंठेहृदं श्लेष्मनः ७ सहस्त्रदिनपर्यंतं नजीवयति मानवः ग्रहेणायक्ष्मणाग्रस्तो साध्येनातिबलीयसा ८
१३ इतिश्रीभिषक्चक्रचित्तोत्सवे हंसराजकृते वैद्यशास्त्रे यक्ष्मणोलक्षणं ॥ वक्राभिहिणमासुरजोभियाताद्धूमोपरु
13 द्धातगुरुभारवाहात् रुक्षान्नादंडकशादिघातात् कासोतिघोषाद्युपजायते वै १ प्राणः कंठगतोद्रुदा
नयवनोहृत्स्थ्योतिपीडाकरः शाहः कासाविभिन्नघोषसदृशो निष्ठीवनं शूयम कंठेघुर्घुरशाहृताक्षपातनु
त्वक्पीतवर्णारुचिः विद्वद्भिः परिकीर्तितं हि सकलकासस्य चिह्नं महत् २ उरसि शिरसि कुक्षौ वेदनाकं
वदेशो भवतिवलविनाशः ष्ठीवनं तुच्छतुच्छं गलमुखपरिशोषः शुष्ककासेंगमर्दः त्ववथुररतिसृष्यावात
कासस्य चिह्नं ३ भवेद्दीर्घहानिर्ज्वरो वक्त्रशोषः सरक्तं च निष्ठीवनं शूलमुग्रं त्रषासभ्रमश्चित्तकासस्यविदा
होतिरक्तं परैः पित्तकासस्य चिह्नं ४ निष्ठीवनं सांद्रकफ नयुक्तं कासोनच्छर्दिर्वलवीर्यनाशः शीर्षप्रपीडा
जडतांगगौरवं प्रोक्तं भिषग्भिः कफकासचिह्नं ५ भवेद्यस्य निष्ठीवनं पूयवर्णं मुखान्नासिकायाविगंधिर्वि
वर्णो महाश्वासवाहोगतौ योल्पवीर्यः सकासीनजीवेत्सहस्रैर्भिषग्भिः हृद्रः दीर्णतमः कासीसाध्यादा १३

नजपादिभिः नतत्णोवलवान्साध्यः पथ्यैरौषधिभिर्बुधो ८ ॥ इतिश्रीभिषक्चक्रचित्तोत्सवे हंसराजकृते वैद्यशा
स्त्रेकासलक्षणं ॥ अथहिक्कालक्षणं ॥ रजोधूमपानान्मुखेनासिकायांगरिष्टान्नभक्ष्याजलस्यावकाशात् अ
मात्ध्ववेगात्पाजैरुच्चाः भवन्त्येतांपंचधारोद्रहिक्का १ प्राणादानसमानकोपजनिताहिक्कात्रहृद्विशदा
कंष्टहंतिकरोतिजन्मसमयेवालस्यवृद्धिंसुखं तेजोजः बलवीर्यवृद्धिमधिकांहर्षंरुचिंवर्द्धते रक्तास्यमनुकंप
नेनयनयोः विस्फारमांद्दगलं २ तारुण्येवयसिस्थितेककमरुज्ञातानिहिक्काहिता वैरस्यवदनेगलेमरस
ताकुक्षौप्रपीडांरुतेन ध्माटोयहृदयेरुणाद्विपवनंमर्माणिसंतोदेन छर्दिशाकुरुतेनरतिंवितनुतेहृल्लासमुल्लास
ते ३ वार्द्धकेवयसिस्थितेसतिमहाहिक्कायदाजायते पित्तश्लेष्मरुजंवाप्रकुरुतेपीडांगलेमस्तकेश्रूलो
ध्मानतृषाररुचिंवितनुतेहृल्लासहृत्पीडनं पंचत्वंविननोतिरोगमखिलंप्राणान्निहंतिद्रुतं ४ उदानवायुको
पेनपंचहिक्काभवंतिताः कुर्वंतिविविधान्रोगान्तासांनामानिकथ्यते ५ गंभीरामहतीतथाचयमलात्तुद्रा
न्नजापंचधाः गंभीरोदरगर्जनीज्वरकरीमर्माणिसंतोदने सर्वोपद्रवकारिणीवुल्लहरीनाभेप्रवृत्ताहिसा अ
न्यायामहतीकरोतिचतनोकंपप्रारःपीडनं ६ वातश्लेष्मभवाकरोतियमलाहिक्कात्रपीडारुजं ग्रीवातालु

भि॰ विभेदिनी वल्लहरी ग्रीवा शिरःकंपनं त्वद्रानाभितलोद्भवा रक्तचर्यं चोर्द्धं नयेत्कण्ठदावेरस्य वदनेः तृजावितनु
च॰ तेगात्रेगुरुत्वं तथा ७ इतिश्रीभिषक्चारुचिन्तोत्सवे हिक्कावजन्हातिवैद्यशास्त्रे हिक्कालक्षणं ॥ अथश्वासलक्षणं
१४ प्राणोदानसमानकोपजनितः श्वासोरुणावर्द्धते उर्द्धोर्द्धं व्रजते मुहूर्मुहुररथो दोधूमयानन्तरं निद्रां हान्ति महान्त
१५ श्वावितनुते शीतज्वरं कंपनं प्रस्वेदं कुरुते ततो विकलनं दाहं भ्रमं विभ्रते १ शुष्कास्यं कुरुते रुणाद्धि परतः श्रो
तांसि रिक्तानन्नं हृत्कंठे गेप्तुविभ्रु शोषमरतिं श्वासो रुचिं नाशते आध्मानं तनुते शिरं विधमते रुणान्नतु कंप
ते शूलं वेदनया युतं विकलते शब्दं परं धत्ते २ श्वासः स्वाभाविको मंदो ह्यतिस्वासो रुजाकरः शुष्कप्रदो महा
श्वासस्त्रिविधं श्वासलक्षणं ३ श्वासः संकुरुते बलं मृदुतनुः स्वाभाविकः सोऽबुदो धीर्यंसौर्यमहोत्सवेशुभगता
शक्तिं पवित्रं नरं उर्द्धोधोगतिरुत्तमः पवनजो दुर्गंधि निश्वासिकः सोगंधिः स्तु कुमारता वितनुते हर्षं परं वर्द्धते
४ अतिश्वासकासं वितरति भृशं शूलमरतिं बलं वीर्यं तेजो हरति कुरुते छर्दिमरुचिं मुखं घ्राणं कंठं तुदति
वहति श्लेष्ममधिकं तृषाध्मानं हिक्कां तनुगुरुतां स्वेदमधिकं ५ संज्ञां नाशयते रुणाद्धि सततं स्रोतांसि विष्टं
भनं दाग्वंधं कुरुते गले कफचयं मर्मासि संतोदते उद्धृत्तं नयनं तृषां च हृदये दाहं मुखे शोषणं नाडीस्त्री १४

टयतेभ्रमंवितनुतेश्वासोमहान्प्राणहा ६ इतिश्रीभिषक्चक्रचित्तोत्सवेहंसराजकृतेवैद्यशास्त्रेश्वासलक्षणं
अथस्वरभेदलक्षणम् ॥ अत्युच्चभाषाध्ययनाभिघातैस्तैलादिभक्षैरतिदुष्टपानैः संकोपितापित्तकफानि
लास्तेकुर्वंतिभिन्नस्वरमेवनृणां १ सभिन्नकांस्यस्वरतुल्यशब्दः केचिन्नथागर्दभतुल्यघोषाः अजाविकुंकु
धरीकाकशब्दंमुखेनेत्रयोः ध्यामतामूत्रवर्च्चः २ क्वचिद्दीर्घशब्दंखरोष्ट्रास्यतुल्यंवचः प्रस्खलंतोतलंकंठपीडां
स्वरंपित्तभिद्भिन्नकांस्यप्रघोषः करोत्यंगदाहंमुखेस्यंतशोषं ततोनेत्रयोः पीततांमूत्रवक्त्रच्छूतृषाकंठपीडाहृज
द्दीणगात्रे ४ अभिन्नःस्वरः श्लेष्मणाक्षीणघोषागलंश्लेष्मरुद्धंगुरुत्वंशरीरे गलेघुर्घुरत्वंहतंस्वस्थनेत्रंमुहु
ष्टीवनंकासमुग्रंकरोति ५ अंतर्गतःस्वरोयस्यवहिर्नायातिकर्हिचित् वातपित्तकफैर्भिन्नः सरोगीनैवजीवति
६ इतिश्रीभि० स्वरभेदलक्षणं ॥ अथारोचकलक्षणं ॥ अरोचकः पित्तमरुत्कफैः भवेद्भयेनशोकेनरुषाग
पीडयाहृज्जातिविभत्सविलोकनेनवाश्रेष्ठवड्गंधासनयानप्रतिभिः १ अरोचकेवातसमुद्भवेहिनभवंतिचि
ह्वानिमुखेकषायता वपुस्तुदंतंकसातांगौरवंस्वरोम्लताशूलमथांगपीडनं २ अरोचकः पित्तभवः करो
तिदाहप्रसेकंकटुकत्वमास्ये शरीरदाहंतरयोश्चशोषंपानेषुभक्तेषुहितंविकृत्सातं ३ अरोचकः श्लेष्मभवंवि

भि॰ विधत्ते गुरुत्वमंगेषु जडत्वमार्तिं द्वारत्वमास्ये हृदि मोहशैत्यं गले कफं पांडुरुजं शरीरे ४ अरोचकी महद्
च॰ द्रवत्त्यजेत्पवनसेवनं श्रमं जलावगाहनं कषायमम्लमामिषं ५ पित्तात्मकोत्यजेत्तीक्ष्णाविदाहिलवणा
१५ धिकं आयाममवह्निसंतापविरसं कटुकं रसं ६ त्यजेदरोचकी पिष्टं तैलं शैत्यं कफात्मकः गुरुत्वं दधिमिष्टा
न्नहृताकस्निग्धभोजनं ७ इति श्री भि॰ अरोचकलक्षणं ॥ अथ छर्दिलक्षणं ॥ दोषैर्वृथक्सैः समस्तैर्वा वा
15 तपित्तकफात्मकैः भवंतिछर्दयः पंच वीभत्सानां विलोकनात् १ स्निग्धैरहृद्यैर्लवणैरतिद्रवैर्लेताति
भक्तैरतिभोजनेन तृषा श्रुत्वंबुपानैर्भयनिर्घृष्णैर्नैश्छर्दिर्भिवेदध्वपरिश्रमैः परैः २ छर्दिर्वातंत्र्वाकरोति विड्
धान् रोगानूजनोभजनीकृसाहवितारुचिः शिथिलतां हृत्पार्श्वपीडाश्रमं उद्गारं स्वरभेदनं च मदहनी गुभागले
पीडने शूलं हृत्स्वपस्त्विषा च शमनेवह्नेतनेनो शोषं तथा ३ छर्दिः पित्तसमुद्भवा हरितानिभा पीतानिभा साक्त
चित् कोष्मादाहयुतांगपीडनपरा हृट्शूलमूर्छान्विताः हृत्कंठोष्ठमुखेषु तालुरसना शीर्षेषु पीडा
प्रदा संतापभ्रमकारिणी हृचि हृ री श्लेष्मानेका शाभवेत् ४ छर्दिः श्लेष्मसमुद्भवा सिततनिभा फेनान्विता
मेडयत्वारामयं कुरुते रूक्षैर्वितनुते तद्राप्रश्लेकवभिः आलस्यं जडतां वपुर्गुरुतरं लाला च निष्ठीवनं रोमांच ५

हृदिवेपथुंमुखेगलंकाशमनोपनीततां ५ छर्दिःपित्तमरुत्कफैःप्रजनितानानानिभाकष्टदा श्वासंकासमतं
तनोतिहिक्कांशतांदाहंतृषांकंपनं हृल्लासंतमकंवपुर्विकलतांमूर्छामतीसारकं शूलंमूत्रविरोधनंज्वरंतमस्वल्प
विवर्णांवमिं ६ कासोहिक्कातृषाश्वासोहृद्रोगस्तमकोज्वरः मूर्छावैचित्यमित्येतेज्ञेयाश्छर्देरुपद्रवाः ७ छर्दिशोपद्र
वाग्राध्यारक्तरूपवहातथा नोपद्रवाभवेत्साध्यात्ताताभैषज्यमाचरेत इतिश्रीभि छर्दिलक्षणं ॥ अथतृष्णालक्षणं ॥ कफोद्भ
वाःपित्तभवात्रिदोषजाःसुक्षभवान्तेतोद्भवाः भयश्रमाभ्यांजनितायोद्भवाः भवंतितृष्णास्ताष्टविधाश्चदुःसहाः १ वातास
नाध्वश्रमतापरूक्षैः स्रोतस्वपांवाहिषुशुष्कतेषु हृत्कंठतालुनिर्दहतिदोषात्तृष्णातदासंजनितानराणां २ तस्मा
वातसमुत्थिताचकुरुतेश्वोतोनिरोधंश्रमंशोषंशोषशिरोगलेषुविरसंवक्त्रोनिरुत्साहंसंसंकोचंपतितलिनोप्रलपनं
चित्तभ्रमंमरुद्वतां शीतोदैःपरिवर्द्धितांवितनुतेहिक्कामजीर्णज्वरं ३ श्राधिव्याधिसमंचिंताभयकरीचिंतात्मिकाशोष
णी त्वस्मादाहविवर्द्धितीमुखेहरीकायस्यविध्वंसिनी उष्णत्वंविदधातिदोषमखिलंशीतंसुखेविभ्रते रक्ताक्षंकुरुतेमु
खेविरसितांमूर्छांप्रलापंभ्रमं ४ भक्तावरोधंजठराग्निनाशंनिद्राविघातंगुरुतांशरीरे हृत्कंठपीडांवितनोतिकाश्लेष्मा
त्मिकाछर्दिकरीचतृष्णा ५ त्रिदोषजनितातृष्णानेजोवीर्यबलौजसां नाशिनीरुक्करीघोरामेनाच्छप्राणापहारिणी ६
अल्पदोषकरीतृष्णाभ्रमजाताध्वजा भोजनैः जातास्रीतात्पानेननाशमेतीगरीयसी ७ शुद्धान्नभोजनस्निग्धंनी

पि॰ त्रैणास्मलवणामिषं व्यायामंसूर्यसंतापंतस्माद्यावानुपरितस्त्यजेत् ८ इतिश्रीभि॰ तस्माल्लक्षणं ॥ अथमूर्छालक्षणं
चि॰ क्षीणस्यगतसत्वस्यविरुद्धाहारसेविनः धाविनःसक्तुतस्यापिविभत्सस्यविलोकिनः १ तस्यनाडीषुसर्वासुदोषाःसर्वे
प्रकोपिताः रुषाविशंतिकुर्वंतिमूर्छांवैचित्यकारिणीं २ वातपित्तकफेर्मध्ये शोणितेनविषेनच मूर्छांभवंतिसाकु
१८ र्यान्नरंकाष्ठमिवानिशं ३ दृष्ट्वाकाशंप्रपामनीलावभासंपश्चाद्दुर्याद्वातजातेतिमूर्छा। योमर्त्यंसंतपीडयंतीतिरोगाज्जृ
16 म्भाकंपःस्यात्सतस्मात्प्रबोधकः ४ पीताहरितनभःपश्यन्तमःपश्यन्ततःपरं नैराजयायतेदृष्टांतामूर्छांपित्तजांवि
देत् ५ जंतोप्रवृद्धतमस्विप्रनष्टमूर्छांतुपित्तमवाकरोति प्रस्विदत्तस्योपरिविपद्युतंवदाहंचतापंमुखशोषमार्ति ६
मुभ्रंतमोनरःपश्यन्मूर्छांयोर्ध्वायतेयदा निष्क्रोदंडवन्नूनंतांविद्याद्धिकफात्मिका ७ प्रवृद्धमनुजेकुर्या
न्मूर्छांनिद्रांकफात्मिका श्रोथिल्यंगौरवंतंद्राहल्लासंकाशतंरज्वरं ८ त्रिदोषजनितामूर्छांसर्ववेगवद्धानरपात
यत्याशुमोहाध्वोविनावीभत्सदर्शनं ९ घ्राणेनरक्तस्यचदर्शनेनमूर्छंतिकोस्त्रीजनभीरुवाला बुद्धेषुचिह्नानि
भवंतितेषांमोहांगकंपातिभयाजडत्व १० मद्येनमूर्छाजनिताकरोतिनेत्रेरुणात्वंशिथिलंशरीरं हर्षप्रलापंप
रिवृद्धनाशंनिद्रांवमित्वंभ्रमतांप्रबोधकं ११ नासाकर्णामुखेषुशोषमधिकंमूर्छाविषात्संभवा दाहंतीव्रतरंदधाति

हृदयेकंठेनिपीडारतिः हृष्टिंनाशयतेकरोतिविकलंदेहस्यविध्वंसनं तेजोवीर्यबलोजसांप्रतिपलंविध्वंसिनी
शोषवल्ली १२ व्यायामेनविनाकायश्रमःस्याहासवर्जितः इंद्रियाणांदिदृक्षुनिग्रःक्रमःसेवोच्यतेबुधैः १२ इतिश्रीभि॰
मूर्छाक्रमलक्षणं॥ अथदाहलक्षणं॥ देहशोणितमूर्छितंप्रकुरुतेदाहंमहादारुणं अंगारंव्रजतेसमेवदहतेवाह्य
त्वचाभ्यंतरेमांसशोणितनाडिकास्थितिचेयानश्लेष्मवसामज्जिका सर्वांगेषुगतेदेहस्यवयवंसर्वंतृषाहर्निशं १
क्षीणोधातोःस्थितोवारदाहोमूर्छांकुर्यान्मर्मचांतज्वरार्त्तिं तस्माच्छोषक्षीणमाद्यंकपात्तवैद्येनक्षेमोनरःकष्टसा
ध्यः २ मर्यादादधिकंरक्तमुद्रकेदेहसंस्थितं लोहगंधंदेहत्वंगपित्तवातसमेधजं ३ इतिश्रीभि॰दाहलक्षणं
अथमद्यात्ययलक्षणं दोषाविषस्यजेसर्वेसुधायाश्चापियेगुणाः तेमद्येपरितिष्ठंतियुक्त्यामद्यंपिबेन्नरः १
अयुक्त्यायापिबेन्मद्यंतस्यरोगेऽह्वेवहृश्यं तस्माद्युक्त्यापिबेन्मद्यंसोऽप्ययाम्हतवन्मुहुः २ सूर्योग्नितप्तेनबुभुक्षि
तेनरोगान्वितेनापिपिपासितेन श्रमान्वितेनाध्वपरिश्रमेनविगावरोधनभयान्वितेन ३ क्षीणेनशोकाभिधये
नकोपानरोगाभिभूतेनचनिर्बलेन अत्यम्लभेदेनचसेवितंबहुकरोतिमद्यंविविधान्विकारान् ४ लज्जाबु
द्धिविनाशनंविकलतांछर्दिंगुरुत्वंतनो पांडुत्वंक्षणनामुखेविरसितांनिद्राविमूर्छांतृषां हल्लासंतमकंव

मि॰ मिंसिथलतां गुह्यप्रकाशनमं कार्याकार्यविमूढतांप्रकुरुतेमद्यंचदोषाकरं ५ मद्येमत्यमृतोपमागुणगणायुक्ता
च॰ प्रपीतेनिशं स्तुद्बोधस्मृतिपुष्टितुष्टिरुचयोनीरोगताकानयः आनंदाकुरुकोटयोमधुरतास्त्रीषुप्रहर्षोत्सवाः वीर्यो
पावलेधैर्यसौर्यमतयःसौजन्यसौभाग्योदयः ६ मद्येनबुद्धिःप्रथमेनमोदः स्त्रिषुप्रहर्षोबहुभोजनेछा वादित्रगीतेषु
८ रुचिःसुखंचनिद्रारतिःस्यात्मनमोत्सवच मद्यद्वितीयेषुतथःप्रमत्तःस्यान्नष्टबुद्धिर्विगतात्मचेष्टः घूर्णाननेत्रोहर्ष
युतोऽतिनिद्रोद्ध्र्वाकप्रीलांबहुलीलयायुक ८ तृतीयमदेनष्टदृष्टिर्मनुष्योवदेत्सर्वगुह्यानिगच्छेदगम्यान् गु
रुन्नैवपश्येदभक्ष्यान्नवेदनविलज्जः स्वतंत्रोभवेद्भग्नशीलः ९ चतुर्थमदेस्मृतस्तुल्योमनुष्योभवेज्ज्ञानहीनःस्वकार्ये
विकार्ये क्रियाचारशौचादिहीनोविमूढःपरंस्वंविजानातिमत्तोविलज्जः १० पार्श्वशूलशिरःकंपःश्वासहिक्का
प्रजागरैः मुखशोषेणपित्तस्यतमेवेद्मिमदात्ययं ११ तंद्राहृल्लासनैमित्यंछर्दिरोचकगौरवे शीततागस्यतं
विद्यात्कफप्रायंमदात्ययं १२ अंगमर्दस्तृषाशूलरुक्तागात्रविवर्णता हिक्काभूर्मेस्फुतंविद्यात्वातप्रायंमदात्य
यं १३ सोपद्रवैःसर्वलिंगैस्त्रिदोषोत्थेमदात्ययः त्रिदोषजनिताज्ञेयाःसाध्यापंचभिषग्वरैः १४ चिह्नचेत
त्यरमेदस्यवदंतिवैद्याःहिक्कात्तृषांगगुरुतांबहुपर्वभेदः विण्मूत्रवशाक्किरुचिर्विरतास्वपताचमूर्छाघोज्व ८